

ПЛЕКАЙМО СЛОВО!

Запитання. Коли вживають слово *голова*, а коли — *глава* (в прямому і переносному значеннях)?

Відповідь. На позначення частин тіла в літературній мові вживають обидва слова, але останнє сприймається як застаріле і виступає тільки в плані урочистому або іронічному: "Хотілося б зогнать оскому / На коронованих *главах*, / На тих помазаниках божих..." (Т.Шевченко).

Стилістичні труднощі у виборі одного з цих слів виникають при вживанні їх у переносному значенні. Як правильно сказати: *голова* чи *глава делегації, уряду, науково-теоретичної школи, сім'ї* і т.ін.?

Щоб зробити правильний вибір, слід керуватися двома положеннями. Насамперед слово *голова* вживають на позначення виборного керівника засідання, зборів; виборного або призначеного керівника колегіальної установи: *голова зборів, голова виборчої дільниці, голова екзаменаційної комісії*. А слово *глава* вживають здебільшого тоді, коли йдеться про особу, яка стоїть на чолі якогось угруповання, громадського руху, науково-теоретичної школи тощо: *глава делегації, глава парламентської опозиції, а також — глава сім'ї*. Наприклад: "Годувальником у сім'ї, як правило, колись був батько — *глава сім'ї*, і добробут всієї сім'ї залежав в основному від його заробітку" (З журн.).

Цікаво зазначити, що слово *глава* може бути вжито й щодо офіційної особи, коли її пост чи посаду не називають повністю, наприклад: *глава уряду, але Голова Кабінету Міністрів*.

Отже, у переносному значенні вживаємо слово *голова*, коли йдеться про офіційну назву керівної посади колегіальної установи і про людину, яка обіймає цю посаду. Слово *глава* ніколи не позначає посади, а тільки особу; вживається на позначення людини, яка очолює якесь угруповання, напрям у науці, а також для називання людини, що займає керівний пост, коли не подається повна назва установи чи організації, яку очолює ця особа.

Запитання. Чи правомірний вислів: "Він самий найкращий учень у класі"?

Відповідь. *Найкращий* — найвищий ступінь порівняння якісного прикметника *гарний*, а також *добрий, хороший*. Звичайно найвищий ступінь порівняння якісних прикметників утворюється від форми вищого ступеня цього прикметника за допомогою префікса *най-* (ця форма є найбільш поширеною в літературній мові — *найсерйозніший, найхоробріший*; зрідка така форма може підсилюватися вживанням часток *як і що* (в ролі префікса) — *щонайсерйозніший, якнайхоробріший*) або поєднанням слова *найбільш* із звичайним прикметником (*найбільш серйозний, найбільш хоробрый*). Наприклад: "...Питає дика рожа: "Чи я хороша?" А ясень їй киває в верховітті: "*Найкраща* в світі!" (Леся Українка).

Проте в усному мовленні часто сполучають форму найвищого ступеня прикметника із словом *самий* ("са-

мий найкращий"), що є стилістично небажаним. У розмовній мові, та й у художній літературі, вживається словосполучення, яке виражає найвищий ступінь ознаки і складається із слова *самий* + звичайний прикметник ("самий гарний, самий щирий"), що для сучасної літературної мови теж не є нормативним.

Запитання. Чи можна вважати нормативною в сучасній літературній мові й паралельною до *друзі* форму множини *друзи* (наприклад, в І.Франка: "*друзи й недрузи*") від іменника *друг*?

Відповідь. Іменник *друг* належить до твердої групи II відміни і в однині змінюється так, як іменники твердої групи. Проте в множині узвичаєно вживати не очікувану з граматичного погляду форму *друзи*, а *друзі* — архаїчну форму, яка відмінюється за зразком іменників м'якої групи.

В українській художній літературі можна знайти багато прикладів вживання письменниками, зокрема І.Котляревським, Т.Шевченком, І.Франком, обох форм множини — *друзі* і *друзи*.

І.Франко у вірші "Каменярі" використовує форму *друзи*, хоча розмір і ритм вірша давали змогу поставити *друзі* (можливо, в цьому разі саме такий вибір стався під впливом сусіднього слова *недрузи*).

У сучасній українській літературній мові форма "*друзи*" вважається ненормативною.

Запитання. Чому назва міста *Переяслав-Хмельницький* у родовому відмінку однини має форму *Переяслава-Хмельницького*, а назва району в цьому ж відмінку — *Переяслав-Хмельницького*? Чи правильно це?

Відповідь. Як відомо, географічні назви, що складаються з прикметника й іменника, відмінюються в обох частинах, наприклад: *Кривий Ріг — Кривого Рогу; Мінеральні Води — Мінеральних Вод*.

Це стосується і тих назв, де прикметник (або числівник) стоїть на другому місці: *Корсунь-Шевченківський — Корсуню-Шевченківському, Кам'янець-Подільський — Кам'янця-Подільського, в Кам'янці-Подільському; Переяслав-Хмельницький — Переяслава-Хмельницького, в Переяславі-Хмельницькому* і т.ін.

Але прикметники, утворені від назв, другою частиною яких є прикметник (або числівник), відмінюються тільки у другій частині: *в Кам'янець-Подільському районі, в переяслав-хмельницькій лікарні*.

Отже, треба писати: "Виступ учасників художньої самодіяльності *Переяслав-Хмельницького району*".

Запитання. Чи правомірний вислів: "Мова йдеться про тебе"? Чи в усіх стилях вживається слово *річ* як синонімом слова *мова*?

Відповідь. Фразеологічне словосполучення *мова йде* і семантично відповідні йому *йдеться, мовиться* (з додатком) та словосполучення *мова мовиться* (рідше вживане) означають "розмова", "міркування", "бесіда" і властиві ук-

раїнській літературній мові: "До гурту підходили все нові тіні. Дехто з них питав крайнього, *про що йдеться*" (С.Васильченко); "Знаємо ми, що не тільки шефи, про яких оце мова мовиться, а й взагалі чималенько і заводського, і міського люду під час збирання врожаю виїздить у село допомагати впоратися з урожаєм" (З журн.); "Шовкун саме чистив у кутку автомат, видно, не второпав, *про що йшла мова*" (О.Гончар); "Торкнув парубок свого коня ногами й догадався: про Давида мова йшла" (А.Головко); "Жодна душа не повинна знати, *про що йде мова* в листі" (О.Донченко). Розмовній мові властиві ще вирази типу "мова про вас", "не про це мова": "Ну, та не *про мене* зараз мова. Мова про вас"; "Але про це ж умовились вони, що — точка. Мова про інше" (А.Головко).

Як порушення норми сприймається вживання слова мова в сполученні з дієсловом *йдеться* — "Мова йдеться про новий кінофільм" замість "мова йде" або "йдеться" (без слова мова). Неправомірним видається також вживання в усіх стилях, крім поетичної мови, словосполучення *річ іде* (з цим самим значенням).

У науковому й публіцистичному стилях слово *річ* не може бути синонімом слова мова. Проте поряд із словом мова його широко застосовують у поезії. Порівн. у Т.Шевченка в "Катерині" ("Не слухала моїх речей, то її послухай"; "Та не чули вже тих речей ні батько, ні мати...") і в "Гайдамаках" ("Меж мови-розмови цілувались, обнімались"; "...Аж верби нагинались слухать тую мову. Ото мова!"), у Лесі Українки в поезії "Слово, чому ти не твердая криця..." ("Ти, моя щира, гартована мова" і "Стрінеться з брязкотом інших мечей, з гуком нових, не тюремних речей"), у П.Тичини ("На майдані пил спадає, замовкає річ..." і "Славте мову цю чудову на оновленій землі! Ця ж бо мова для народу вище всіх пісень, симфоній").

Анотологія одного вірша

Михайло ЗАГОРОДНІЙ,
учитель української мови та літератури,
м. Ічня Чернігівської обл.

УКРАЇНІ

У весняні вишневі заметілі
і буйноцвіття яблунь сніговій
свою любов я висловить безсилий
до тебе, яблуневий краю мій.

Гаптують зорі світлу вишиванку,
малює місяць силуети яворів,
співа над Україною веснянку
травневий вечір від зорі і до зорі.

Дзвенить над краєм пісня сьогодення,
щасливим співом лине звідусіль,
моя ти земле, краю мій блаженний,
вклоняюсь низько я красі твоїй.

Запитання. Як правильно утворити форму родового відмінка від власної назви Рим — Рима чи Риму?

Відповідь. За правописом, якщо назва міста являє собою іменник чоловічого роду, який закінчується на приголосний звук, то в родовому відмінку однини буде закінчення *-а*. Отже коли йдеться про столицю Італії або столицю Римської імперії, то в родовому відмінку однини вживаємо форму Рима. Але слово Рим означає ще й назву стародавньої Римської імперії. Якщо ми вживаємо іменник Рим у цьому значенні, то в родовому відмінку однини він матиме закінчення *-у* (Риму). Подібно до цього розрізняємо написання й інших назв, які означають і назву країни, і назву її столиці. Коли йдеться про державу, пишемо закінчення *-у* (Тунісу, Люксембургу), про місто — *-а* (Туніса, Люксембурга).

Виникає питання: якщо за правописом назви населених пунктів, що являють собою іменники чоловічого роду, в родовому відмінку однини мають закінчення *-а* (*-я*), то чому узвичаєно говорити "приїхав з Кривого Рогу", а не "з Кривого Рога"?

Річ у тім, що до цього правила в правописі є примітка про те, що *-у, -ю*, а не *-а, -я*, пишеться в складених назвах населених пунктів, другою частиною яких є іменник, який має звичайно у родовому відмінку закінчення *-у*. Давидового Броду, Зеленого Гаю, Красного Лиману, Червоного Ставу, Широкого Яру та ін. Тому ми кажемо "приїхав з Херсона", але "повернувся з Кривого Рогу".

Евгенія ЧАК

